

Кропивницький Марко Лукич

Розширена біографія

Марко Лукич Кропивницький (1840 —1910) — видатний український драматург, актор і режисер, один із фундаторів українського дожовтневого театру. У своїй творчості він послідовно обстоював принципи життєвої правди та критичного відтворення дійсності. Йдучи за І. Котляревським і Т. Шевченком, неухильно захищав і розвивав демократичні традиції у літературі й мистецтві.

М. Кропивницький написав 40 п'єс (серед них широко відомі: "Дай серцю волю, заведе в неволю", "Доки сонце зійде, роса очі виїсть", "Глитай, або ж Павук", "По ревізії"), в яких показав класове розшарування пореформеного села, деспотизм і самодурство багатіїв, викрив реакційну суть ліберального народництва. Він створив реалістичну школу сценічного мистецтва, основою якої були щепкінські вимоги до театру. Під керівництвом М. Кропивницького розпочали спою діяльність славетні актори М. Садовський, М. Заньковецька, П. Саксаганський. Назавжди увійшли в історію театру неперевершені в його виконанні образи Бичка ("Глитай, або ж Павук"), Виборною ("Наталка Полтавка" Котляревського), Тараса Бульби ("Тарас Бульба" за однойменним твором Гоголя) та багато інших.

Твори М. Л. Кропивницького, як відзначав І. Я. Франко, "... запевняють йому в історії українського театру не тільки ім'я одного з його батьків, але також в історії нашого письменства ім'я визначного драматичного автора".

М. Кропивницький відомий і як автор ліричних пісень "За сонцем хмаронька пливе", "Де ти бродиш, моя доле", "Соловейко".

Вся творча діяльність митця сповнена соціальної значимості, ідейної вагомості, художньої сили.

Народився М. Кропивницький 10 квітня 1840 р. у селі Бежбайраках, Бобринецького повіту на Херсонщині, в сім'ї управителя поміщицького маєтку. Юність його минула у Бобринці, глухому, провінційному містечку "заскорузлому, приголомшеному і дико патріархальному". Церква, повітовий суд, дві початкові школи — парафіяльна й повітова, що містилися в одному будинку,— оце всі "культурні" осередки Бобринця. Тут і пройшов "курс наук" М. Кропивницький.

З юнацькими роками Кропивницького пов'язані його перші згадки про театр, який зрідка гастролював і в Бобринці. Саме приїжджі актори привернули увагу юнака до мистецтва сцени.

Особливе враження на нього справили вистави відомої російської театральної трупи Л. Млотковського, у виконанні якої М. Кропивницький вперше побачив гоголівського "Ревізора".

Приїзди артистів збудили творчу ініціативу бобринецьких аматорів. Навіть учні повітової школи "гульню в війну замінили гульнею в театр". Саме через театральні захоплення М. Кропивницького його батько, Лука Іванович, втратив усяку надію

"нахилити сина до господарства". У хлопця зародилися інші мрії, інші бажання. У ці ж таки роки, разом із цікавістю до театру, зростає у майбутнього драматурга інтерес до літератури й народної творчості. Приїжджаючи до батька в село під час літніх канікул, Марко вчився від молоді пісень, уважно прислухався до народних оповідань і казок. Сам він читав товаришам "Енеїду" І. Котляревського, яку знав майже напам'ять.

Після закінчення школи М. Кропивницький став чиновником у суді. Він служить у Бобринці, Єлисаветграді. Намагається здобути вищу освіту — вступити до Київського університету. Протягом трьох семестрів 1862-1863 навчального року відвідує лекції на юридичному факультеті. Саме тоді й було зроблене фото молодого М. Кропивницького, який, не продовживши занять в університеті, повернувся додому — його вабив театр.

1863 р. М. Кропивницький написав свою першу драму "Микита Старостенко, або Незчуєшся, як лихо спобіжить". Потім, після кількох переробок, вона ввійшла до репертуару українського театру під назвою "Дай серцю волю, заведе в неволю".

В цей час захоплення театром відтісняє на другий план його службову кар'єру. І хоч атестат канцеляриста повітового суду списаний даними про досить "рухливе" проходження служби, однак високо по цих сходах М. Кропивницький не піднявся. Тут, у Бобринці, він уперше зустрівся з І. Тобілевичем — майбутнім відомим драматургом і актором Карпенком-Карим. Разом вони брали участь у аматорських виставах. Обидва, закінчивши повітову школу, мріяли про університет, обом їм не судилося здобути вищу освіту. Їх об'єднувало нестримне бажання служити справі, яка нічого спільного не мала з протоколами, відомостями і рапортами.

"Біля нас групувались товариші, і в зайві часи ми читали в гурті, більш зимовими вечорами... — писав М. Кропивницький у спогадах.— Я й Іван Карпович були членами громадської бібліотеки, брали додому журнали, а також і твори окремих видатних акторів. Окрім великоруських корифеїв, знайомились ми потроху з Смайльсом, Робертом Оуеном, Джоном-Стюартом Мілем, Спенсером, Мелешотом і іншими; читали дещо із Шекспіра, Байрона, Шіллера, Гете, Гейне, Дюма, Жорж Занд".

У період 1863-1864 рр. бобринецькі аматори виставили понад сорок найрізноманітніших п'єс, де М. Кропивницький зарекомендував себе як здібний виконавець — з успіхом грав молодого купця Бородкіна і прикажчика Митю в п'єсах О. Островського "Не в свої сани не сідай" і "Бідність не порок". Він був душею творчо-організаційних задумів бобринецьких аматорів і незабаром очолив гурток. Дружина І. Карпенка-Карого, С. Тобілевич, зауважувала в спогадах: "...весела, привітна вдача, чудовий голос, вроджений талант майбутнього великого артиста єднав йому всюди друзів..."

"Автобіографія" та окремі документи обґрунтовують і допомагають зрозуміти мотиви часом надто крутих зламів життя М. Кропивницького.

Коли помер батько, перервалася остання ниточка, яка тримала М. Кропивницького в затхлому повітовому містечку. Він розпродав господарство і переїхав до Одеси. В нього ще жевріла мрія вступити до технологічного інституту чи університету. Але склалося інакше.

У 70-х роках сталася визначна подія в житті М. Кропивницького. Виступом в Одеському народному театрі в ролі Отецька ("Сватання на Гончарівці" Г. Квітки-Основ'яненка) починається його сценічна біографія. З цього часу М. Кропивницький почав грати а професіональному театрі здебільшого українські ролі. Дебют цей відбувся 12 листопада 1871 р. Молодий актор вразив глядачів оригінальною грою, вірним розумінням образу. Він пішов проти поширеної традиції — показувати Стецька просто дурнем: грав його без шаржу, майстерно користуючись засобами легкої іронії й народного гумору, сценічної невимушеності й безпосередності. Виконанням ролі Стецька Кропивницький привернув увагу глядачів і критики, примусивши багатьох змінити своє ставлення до цього образу, як до явища лише карикатурного характеру.

М. Кропивницький серйозно займається драматургією. Протягом 1872—1878 рр. він написав два водевілі "За сиротою і бог з калитою, або Несподіване сватання" (1872), "Помирились" (1872), оперетку-жарт "Пошились у дурні" (1875), драму російською мовою "Беспочвенники" (1878).

Серед перекладів та інсценізацій, зроблених М. Кропивницьким у ці часи, що передували організації ним української професіональної трупи, вирізнялася драма "Невольник" (1872) за сюжетом однойменної поеми Т. Шевченка. І в розвитку подій драми, і в загальній композиції, а особливо в режисерській роботі над нею автора, відчувалася вправна рука. Йдучи за шевченківською реалістичною традицією, молодий режисер майстерно "ліпив" масові сцени, подавав соковиті та історично вірні картини. Пізніше саме на постановці "Невольника" М. Кропивницький немов перевіряв свої режисерські принципи, дотримуючись історичної правди, кладучи край ремісництву та аматорщині в оформленні вистави.

Прослуживши близько трьох сезонів на сцені Одеського народного театру, М. Кропивницький залишив його, бо мріяв про українську професіональну трупу, у створенні якої бачив тепер основний сенс свого життя.

У листах М. Кропивницького до знайомої А. Маркевич періоду 1880-1881 рр., до якого відноситься фото з дочкою Марією та сином Костянтином, багато мовиться про дітей. Як батько, Кропивницький вболіває про хворих на той час Марусю та Костю. З цих листів дізнаємося і про такі автобіографічні подробиці:

"...А знаете ли вы, что такое "черный день". Я не способен копить гроши и копейки для черного дня, хотя знаю, что он меня не минет. Ведь не получил же я от своего отца ни наследственных лугов, ни замков, а от матери фамильных бриллиантов... Я боюсь нужды, боюсь нищеты, боюсь бедности, потому что испытал их; и до сих пор мороз подирает по коже, как вспомню".

У 1881—1882 роках дещо послабились утиски царської цензури. На той час М. Кропивницький ще виступає на сцені російських труп: Ашкаренка в Кременчуці, Пальчинського — в Харкові; виїжджає для участі у виставах полтавських аматорів, до одеської трупи.

Восени 1882 р. була створена професіональна трупа, з діяльності якої починається новий етап розвитку українського театрального мистецтва реалістичного напрямку. Цей

злагоджений і міцний виконавський колектив був організований у Єлисаветграді, а через місяць він вже вирушив на гастролі до Києва, Чернігова, Харкова, Одеси, Полтави, Ростова-на-Дону.

Очоливши цю так звану "трупі корифеїв", М. Кропивницький відшукував і виховував для сцени талановитих митців. Вони, тоді ще його учні, — М. Заньковецька, П. Саксаганський, М. Садовський, Г. Затиркевич-Карпинська, І. Карпенко-Карий, Н. Садовська-Барілотті, — актори школи М. Кропивницького високо піднесли згодом гасло народності мистецтва українського театру.

Протягом 1882 р. М. Кропивницький написав драму "Глитай, або ж Павук". У всій його драматургічній творчості цій п'єсі належить найвизначніше місце. Твір вражав загостреною ідеєю, правдивим показом соціальних суперечностей у житті пореформеного українського села, характерністю типів сільської дійсності. Історія української драматургії ще не знала п'єси, в якій би, подібно до творів М. Салтикова-Щедріна й Г. Успенського, зображувався новий представник суспільного життя 70—80-х років, породжений розвитком капіталістичних відносин. Це був сільський багатій, що шляхом визиску селян швидко міцнів економічно, ставав впливовою постаттю у громадському житті.

Величезною заслугою М. Кропивницького перед українською літературою і, зокрема, драматургією було те, що він один з перших помітив прояви класового розшарування селянства, внаслідок швидкого зростання влади грошей, і зобразив їх у своїх п'єсах, а найповніше в драмі "Глитай, або ж Павук".

Вистава цієї п'єси викликала у тогочасній періодиці відгуки про український театр і його діячів. Подавалися також біографічні відомості про М. Кропивницького, повідомлялися подробиці про організацію першої української професійної трупи. Образ Бичка, роль якого у п'єсі виконував Кропивницький, називали "українським Тартюфом", лицемірним сластолюбцем, що з іменем божим на устах і очима, піднятими до неба, подібно до героя з відомої комедії французького драматурга Мольєра, ні перед чим не зупиниться для досягнення своєї мети.

Виконанням ролі Бичка М. Кропивницький з особливою художньою силою утверджував на українській сцені принципи реалізму, основи яких у вітчизняному театрі заклав М. Щепкін. Він найменше "грав". Він жив на сцені життям персонажа, діяв так природно, як людина за реальних, а не вигаданих обставин. Роль Бичка була однією з улюблених у репертуарі М. Кропивницького.

Слідом за виставою "Глитай, або ж Павук" у січні 1883 року відбулася ще одна прем'єра його п'єси, написаної, щоправда, трохи раніше. Це драма "Доки сонце зійде, роса очі виїсть", що, як і інші п'єси М. Кропивницького, відзначалася глибоким змістом, знанням народного життя, найактуальніших питань якого вона торкалася.

Високо оцінили глядачі гру також молодій актриси у виставі "Глитай, або ж Павук" — М. Заньковецької. Якщо відгуки на єлисаветградський дебют її були стримані, містили навіть критичні зауваження, якщо виступи трупи в Києві привертати увагу більше ансамблем з молодією актрисою, то чернігівські гастролі трупи, участь її у драмі

"Глитай, або ж Павук" — це вже була слава і драматурга, і виконавиці ролі Олени. Успіх вистави не мислився поза грою Кропивницького і Заньковецької.

Під час перших виступів нової української трупи у Харкові (січень — лютий 1883 р.) глядачі познайомилися і з прем'єрою сатиричного етюда М. Кропивницького "По ревізії". Водевіль написаний наприкінці 1882 р., як згадував М. Садовський,— "за кілька день та з гарячим захопленням". Цим твором автор зарекомендував себе як блискучий майстер так званих "народних малюнків" — жанрових драматичних сцен із тогочасної живої сільської дійсності. Водевіль постійно користувався успіхом. Що ж до виступів М. Заньковецької, І. Карого та П. Саксаганського, то преса в один голос твердила: "Про їхню гру говорити нічого. Вона вище будь-якої похвали".

На початку 80-х років бурхливий розвиток соціально-економічних сил Росії сприяє боротьбі за створення національного демократичного театру. Недарма саме в цей період і О. Островський, і М. Кропивницький разом із своїми однодумцями провадили рішучу боротьбу за національний реалістичний драматичний театр із справді народним репертуаром.

П. Саксаганський зазначав, що для цього періоду історії театру був характерний легковажний, одноманітно-шаблонний, жартівливий репертуар, без будь-яких інтересів, що захоплювали б суспільне життя даного часу. Дійсного життя не було на сцені, і сцена не зачіпала ні єдиним штрихом того, що зачіпали свого часу "Ревізор", "Горе з розуму", "Бідність не порок" та інші п'єси. Причини цього П. Саксаганський вбачав не у відсутності талановитих драматургів, а у надмірно суворих вимогах цензури, яка змушувала тогочасних письменників "крутитися" у вузьких рамках шаблонних компіляцій любовних інтриг.

М. Кропивницький також розумів, що мистецтво українського театру могло відповідати запитам демократичної, прогресивної частини суспільства лише при наявності репертуару, який відображав би життя з його соціальною нерівністю, експлуатацією, що показував би демократично настроєному глядачеві, з одного боку, його безправність, а з іншого — хижацтво багатіїв.

"Вспомни только,— писав М. Кропивницький до одного із своїх учнів,— какою репертуар создал Заньковецкую, Затыркевич, Садовского, Саксаганского... "Глитай...", "Наймичка", "Невольник", "Доки сонце зійде...", "Безталанна", "Назар Стодоля", "Сватання...", "Наталка Полтавка", "Дай серцю волю...". Вот репертуар, из которого выросли те колосья на украинской ниве, которыми Украина долго будет гордиться. Для молодых талантов нужна на сцене работа мысли".

Проблема репертуару була найпершою, яку мав розв'язати і Михайло Старицький, коли він став біля керма молодого українського театру, а М. Кропивницький в цей час, відійшовши від керівництва трупю, всю увагу віддавав режисерській діяльності. Обое вони розуміли, що доля театру, його популярність значною мірою залежатиме від того, що він ставитиме, які ідеї пропагуватиме.

Перша поїздка української професійної трупи до Петербурга була для неї знаменною.

Трупа М. Кропивницького давала в Петербурзі вистави протягом трьох зимових місяців, починаючи з 11 листопада 1886 року. Серед культурної громадськості Петербурга, в театральній-літературних колах були щирі прихильники талантів українських акторів, що турбувалися станом і долею українського демократичного театру загалом такою ж мірою, як і станом та долею свого, російського. Це були представники того Петербурга, який не поділяв великодержавної політики царського уряду щодо України: передусім видатні актори олександрійської сцени В. Давидов, К. Варламов, М. Савіна.

Вистави трупи М. Кропивницького відвідували художник І. Рєпін, вчений І. Павлов, критик В. Стасов, журналіст, перекладач Т. Шевченка П. Гайдебуров.

"Слава трупи в Петербурзі,— писав у своїх "Театральних згадках" М. Садовський,— росла з кожним днем. Квитки на вистави продавали на тиждень раніше, і вся вулиця Мойка, що вела до театральної коси, була запруджена людом усяких рангів..."

К. Станіславський відзначав історичну роль діяльності українських митців. "Такі українські актори, як Кропивницький, Заньковецька, Саксаганський, Садовський,— блискуча плеяда майстрів української сцени, увійшли золотими літерами на скрижалі історії світового мистецтва..."

Слава докотилася і до царського двору. Кілька благодійних вистав, що їх дала трупа в міністерстві закордонних справ, у Благородному зібранні, в Михайлівському та Марійському театрах, завершилася тим, що українських артистів захотів побачити Олександр III. У спогадах М. Кропивницького, а особливо М. Садовського, знаходимо з цього приводу цікаві рядки, сповнені гумору й гіркоти. Біль викликало те, що петербурзький "ситий салон" разом з його величністю дивився на вистави української трупи, як на "екзотичні малюнки" з життя "південноросійського племені", що приваблювали етнографічною красою костюмів і декорацій. До всього, що відбувалось на сцені, до мук і страждань героїв, до їх прагнень кращої долі, протесту проти несправедливості і темноти — ті, що сиділи в залі, звичайно, були байдужими.

Як відомо, видатний режисер відіграв неоціненну роль у становленні таланту славетної актриси. Знаменним є і епізод після дебюту М. Заньковецької в Єлисаветграді, коли, всупереч скептичному ставленню декого з трупи до гри "новенької" актриси, М. Кропивницький зняв свого персня й надів на руку Марії Костянтинівни на знак віри в її майбутнє. Згодом уже стало загальновизнаним, що трупа Кропивницького — чудовий колектив обдарованих акторів, а вистави її — результат творчої праці талановитого режисера і педагога і що у сузір'ї "трупи корифеїв" М. Заньковецька була "зіркою першої величини". Завдяки переважно її участі п'єси "Назар Стодоля" Т. Шевченка, "Глитай, або ж Павук" М. Кропивницького досягли нечуваного доти сценічного успіху.

З Миколою Віталійовичем Лисенком М. Кропивницький познайомився 1879 р. в Києві. З того часу між видатними митцями встановилися дружні творчі взаємини. Неодноразово, перебуваючи в Києві, Кропивницький відвідував гостинну квартиру Лисенків, де не вщухали тоді розмови про кращу долю для української демократичної

культури.

Невдовзі після того у листі до Лисенка, датованому 16 травня 1888 р., М. Кропивницький цікавився можливістю видрукувати п'єсу "Де зерно, там і полова" (у пізнішій редакції "Дві сім'ї"). Творчий задум драматурга полягав у тому, щоб зобразити будні однієї сільської родини, без мелодраматичного ефекту чи етнографічної прикраси, і показати ідіотизм тогочасного сільського життя. Він хотів, щоб п'єса примусила глядачів задуматися над причинами, які це зло породжують. Така тема була цілком нова для української драматургії того часу.

Після перших петербурзьких гастролей, окрилений палкими симпатіями до українських акторів з боку демократичного російського глядача, М. Кропивницький ще кілька разів возив свою трупу до Петербурга і Москви. Як завжди, гастролям 1890—1897 рр. передувала серйозна творча праця. Невідступно дбаючи про зміцнення народних основ українського театру, про дальше збагачення його репертуару, М. Кропивницький і Далі пише нові п'єси, виставляє кращі твори інших драматургів. У боротьбі за реалістичне мистецтво вітчизняного театру М. Кропивницький відчував гарячу підтримку російських прогресивних діячів культури.

На початку 90-х років, вже маючи величезний досвід актора і режисера, а в драматургічному доробку налічуючи понад півтора десятка драм і комедій, що користувалися успіхом у глядача, Кропивницький створив ще одну п'єсу і назвав її ім'ям героїні — "Олеся" (1891). У ній правдиво відображені картини тяжкого життя пригнобленого злиднями, темрявою й непосильною працею, вкрай розореного селянина. І це вже після реформи 1861 р., в часи великих надій і гірких розчарувань. В образі Олесі драматург прагнув відтворити кращі риси людського характеру, високі поривання до світла й розуму. Показуючи її внутрішній протест проти аморальності та лихварства батька (Балтиза), автор торкався ідейних мотивів, що були характерні також і для багатьох п'єс О. Островського. Критика високо оцінила гру М. Кропивницького в ролі Балтиза.

90-і роки—це роки гастрольних поїздок трупи, роки її невтомної діяльності.

М. Кропивницький вбирав в себе досвід, набутий українським театром, вивчав прийоми художників минулого. Але він не мав на меті лише поповнити вже відомий арсенал технічних прийомів новими. М. Кропивницький був продовжувачем і послідовником реформаторської діяльності геніального Щепкіна. Розкриваючи через сценічні образи нові життєві явища, він привертав до них увагу глядачів не лише високою майстерністю акторського втілення, а й, головним чином, завдяки розкриттю соціальної суті тих явищ, що зумовлюють поведінку героїв. Його акторське мистецтво відповідало високим принципам громадсько-політичного служіння народові, яких дотримувався М. Кропивницький у всій своїй театральній діяльності.

Увесь творчий шлях М. Кропивницького-актора — незрівнянний приклад натхненної праці. Вимогливо й трепетно ростив видатний митець молоді таланти. Відібравши обдарованих людей з народу, він намагався розвинути їхні творчі здібності. Через таку школу пройшло кілька поколінь українських акторів.

"Читай тільки серцем і душею, а не одними губами,— повчав М. Кропивницький сина, актора Костянтина Вукотича.— Не зупиняйся на рядках і римах, а зупиняйся на змісті".

"Іди на українську сцену,— радив Кропивницький онуці,— це твій біг і це твій шлях широкий. Маєш голоса і маєш іскру божу, маєш тям, знаєш мову, не дурною вродилася і не занедбала розуму, а підтримала його освітою... Я писав Кості про роль в "Кононі Блискавиченкові". Правда, що ту роль треба виконати не кожній актрисі, а тій, котра мізкує і осягає розумом більш, ніж та, котрій увесь світ міститься у вікні".

Ніколи не підроблюватися під смаки глядача, а прагнути природності і правди — було одним з глибоких переконань Кропивницького, його важливим творчим принципом. У практиці акторської творчості він намагався відобразити життя засобами театру, однак не копіюючи, не повторюючи його на сцені. У листі до К. Вукотича ще раз нагадував, що "при дагеротипному наслідуванні природи... не було б мистецтва, не було б творчості, не було б справжніх художників".

М. Кропивницький і далі дбав про збагачення репертуару. Він пише мелодраму "Підгоряни", комедію "Чмир" ("Чумазий"), інсценізацію поеми Т. Шевченка "Титарівна" під назвою "Глум і помста", "Вергілієву Енеїду" за І. Котляревським і т. п.

Різноманітні своєю тематикою і жанровими особливостями, неоднакові за художніми якостями, ці п'єси значно поступаються перед такими творами, як "Дві сім'ї" чи "Олеся". Однак вони глибоко розкривають тогочасні соціальні явища, свідчать про те, що у зв'язку з революційними подіями початку ХХ століття гострішало політичне чуття драматурга.

В історії світової театральної культури діяльність М. Кропивницького як керівника трупи і водночас режисера, актора, драматурга можна порівняти хіба з багатогранною творчою діяльністю Мольєра у французькому театрі. Самовіддана боротьба М. Кропивницького за свій театр в умовах повної дискримінації трудового народу була часом прикладом громадянського подвигу.

Слідом за М. Щепкіним М. Кропивницький створив в українському театрі глибоке розуміння поняття ансамблю.

"До зустрічі з "малоросійським театром" я, незважаючи на серйозне знайомство з постановками, кращими на той час, Малого Московського театру,— не знав і навіть не запідозрював про головне — про ансамбль,— згадував видатний режисер російської провінційної сцени, згодом народний артист СРСР М. Синельников.— Я бачив блискуче виконання блискучими артистами — головних, а іноді другорядних ролей у різноманітних п'єсах — і це виконання мене задовольняло, я був у захопленні. Але перші ж, побачені мною, постановки режисера М. Кропивницького відкрили мені очі. Як це не соромно, мушу признатися, що тоді я і не запідозрював навіть, що ансамбль — це не тільки гармонійне виконання головних ролей хоч би і талановитими, хоч би і бездоганними акторами. У Кропивницького з ідеєю даної п'єси нерозривно зливалось все: виконавець центральної ролі, хорист, статист, оформлення, деталь — все — гармонія... Все це було наслідком невтомної енергії, розуму і першорядного

режисерського таланту М. Кропивницького".

Револуція 1905 р. застала М. Кропивницького на хуторі Затишок. Та спокою і затишку не шукав він у так поетично названому хутірці. Змучений хворобою, М. Кропивницький змушений був на короткий час відійти від справ, щоб, набравшись сили, знову стати до роботи.

Актор на якийсь час відійшов від практичної діяльності в театрі, у дні великих подій першої російської революції жив невгасимими надіями, палкими сподіваннями. "Переживаємо ми такі часи,— писав він в одному з листів,— що ніби удвоє швидче живеться, ніж перш жилося і якимось аж ніби страшно робиться, як подумаєш, що не доживемо ми до того менту, коли Правда гукне до Кривди: годі тобі, паскудо, на покуті сидіти та мед-вино пити! Геть лиш до порога, туди, де ти мене примушувала довгі віки стояти; і сяде Правда на покуті, сяде цупко і кріпко... Ох, господи милосердний, поможи хоч разочок дихнуть вільним повітрям, почути вільний спів "Марсельєзи"..."

Останній період життя М. Кропивницького був сповнений душевного неспокою, незвичайного хвилювання і, головне, дивовижної творчої активності.

"Треба писати нові теми... гріх замовчувати,— пише М. Кропивницький в цей час в одному з листів.— Матеріалу так у мене багато, що я в ньому тону". Збираючи матеріал для драматичних творів, він тим часом потроху завершував роботу над своїми автобіографічними спогадами. На хуторі Затишок М. Кропивницький закінчував нові п'єси

"Розгардіяш" і "Скрутна доба". Сюжет п'єси "Розгардіяш" відбивав сумні наслідки, які принесла у сім'ю простою селянина війна Росії з Японією. Довгий час не вдавалося дістати дозволу на постановку п'єси. Те ж саме було і з п'єсою "Скрутна доба", присвяченою подіям на селі в період придушення революційного повстання 1905 р.

Старий і хворий М. Кропивницький все ж таки не впадав у розпач, не опускав безнадійно рук. Він і далі напружено працював, робив спроби хоч періодично відновлювати свої виступи.

Протягом 1907 р. письменник пише дитячі п'єси-казки: "Коза-дереза", "Івасик-Телесик" і "По щучому велінню". Згодом М. Кропивницький організував на хуторі дитячий театр, де ці п'єси виставлялись. Виконавцями і глядачами були селянські діти. Кожна така вистава була святом і для дітей, і для самого актора.

Виховний зміст і життєва мудрість п'єс-казок, нескладна драматургічна композиція, стислий і ясний розмовний діалог між дійовими особами, прекрасна народна мова — усе це свідчить про серйозне ставлення М. Кропивницького до п'єс для дітей, глибоке знання психології юної аудиторії та її запитів і потреб.

Протягом 1908—1909 рр. М. Кропивницький написав ще п'ять п'єс: "Голомозий", "Старі сучки й молоді парості", водевіль "Дійшов до розуму", комедії "Хоть з мосту в воду головою" та "Зерно і полова", драму "Страчена сила".

Про ці свої п'єси, як і взагалі про твори останнього періоду життя, сам М. Кропивницький казав, що вони слабкіші за перші, "сухуваті, скучнуваті, але вони не крадені, вони життєво правдиві, не дурні й не пошлі. Що скучнуваті, так і життя ж не

завжди радістю оп'яняється? А театр — це відображення, дзеркало життя".

Виступи М. Кропивницького на сцені і далі користуються величезним успіхом. Шана і любов до нього під час останніх гастролей в Одесі не мали меж. Але сили вже покидали митця. 8 квітня 1910 р., повертаючись із Одеси додому, у залізничному вагоні М. Кропивницький помер.

З перших днів виникнення українського радянського театру до його репертуару завжди включалися твори дожовтневої класичної драматургії. Поряд з п'єсами І. Котляревського і Т. Шевченка, І. Франка і Лесі Українки, І. Карпенка-Карого та М. Старицького твори М. Кропивницького й нині не сходять зі сцени, викликаючи захоплення нових і нових поколінь глядачів. І, як писав поет-академік М. Рильський:

*Давно життя минуло старосвітське
І зник з землі "Глитай, або ж Павук".
Та знов, мов крила,—
мільйони рук
Стрічають плеском ім'я —
Кропивницький.*